

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

tom X
2013

zeszyt 1
Archeologia

Szczecin 2015

Redaktor naczelny wydawnictw Muzeum Narodowego w Szczecinie
Lech Karwowski

Redakcja naukowa tomu
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Redakcja wydawnicza
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Korekta
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Tłumaczenia i korekta tłumaczeń
Tomasz Borkowski
Agnes Kerrigan (proofreading)

Recenzenci
dr hab. prof. UW Joanna Kalaga, dr hab. prof. UW r Tomasz Płonka

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 91 431 52 02
fax (+48) 91 431 52 04

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

ISSN 0076-5236

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie and Authors

Szczecin 2015

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Tadeusz Galiński

- Bolków nad jeziorem Świdwie. Nowe materiały kultury ahrensburgskiej 7
Bolków on Lake Świdwie. New Ahrensburgian materials. Summary 113

Paweł Gan, Tomasz Galewski, Andrzej Kasprzak

- Badania specjalistyczne nowych znalezisk z wczesnej epoki żelaza
odkrytych na stanowisku 4 w Miechęcinie, pow. kołobrzeski 115
Physicochemical research on pottery of the Early Iron Age
from Miechęcino site 4, Kołobrzeg district. Summary 132

Marcin Biborski, Piotr Kaczanowski, Janusz Stępiński

- Badania metaloznawcze mieczy z cmentarzyska z okresu rzymskiego
w Czelinie, woj. zachodniopomorskie 133
Metallurgy study on swords from the Roman period burial ground in Czelin,
West Pomeranian Voivodeship. Summary 156

Grzegorz Brzustowicz

- Konwent cysterek w Koszalinie. Część 1. Zarys dziejów 159
The Cistercian convent in Koszalin. Part 1. A sketch of history. Summary 189

Joanna Abramów, Dorota Bienias, Jacek Borkowski,

- Lidia Cymek, Andrzej Kuczkowski, Franciszek Rożnowski
Konwent cysterek w Koszalinie. Część 2. Badania archeologiczne
na cmentarzysku przyklasztornym 191
The Cistercian convent in Koszalin. Part 2. Archaeological excavations
on the convent's cemetery. Summary 235

Jacek Borkowski, Andrzej Kuczkowski

- Proces lokacji średniowiecznego Koszalina w świetle źródeł
archeologicznych i historycznych 237
The process of the location of medieval Koszalin in the light of archaeological
and historical sources. Summary 253

Andrzej W. Święch

- Problematyka podwodnych badań archeologicznych
w kontekście dyskursów kulturowych 255
The issue of underwater archaeological research
in the context of cultural discourses. Summary 275

ODKRYCIA

Michał Bugaj, Kamil Kajkowski

- Sztylet z miejscowości Głuszyno z Pomorza Środkowego
A dagger from Głuszyno in Central Pomerania 277

Grzegorz Durdyń, Andrzej Janowski Łuskowo, gm. Wolin, stan. 8 (AZP 20-07/2) Łuskowo, Wolin commune, site 8 (AZP 20-07/2)	285
Bernard Cedro, Bartłomiej Rogalski Dwie szpile skrzydełkowate z Kościna, gm. Dobra, pow. Police, stan. 6 (AZP 30-04/145) Two wing pins from Kościno, Dobra commune, Police district, site 6 (AZP 30-04/145)	289
Bartłomiej Rogalski, Sławomir Słowiński Ratownicze badania osady z okresu wpływów rzymskich w miejscowości Krzęcin, gm. <i>loco</i> , woj. zachodniopomorskie Rescue excavations on a Roman period settlement in Krzęcin, Choszczno commune, West Pomeranian Voivodeship	293
Andrzej Kuczkowski Wczesnośredniowieczny grot włóczni z miejscowości Bonin, gm. Manowo, pow. Koszalin An early medieval spearhead from Bonin, Manowo commune, Koszalin district	303
Anna B. Kowalska Przyczynek do znajomości dziecięcego obuwia skórzanego wolinian w okresie nowożytnym A contribution to the knowledge of children's leather shoes from Wolin in the post-medieval period	307
Ewa Górkiewicz Elementy infrastruktury wodnej ze wsi Bardy, pow. Kołobrzeg Elements of water supply infrastructure from Bardy village, Kołobrzeg district	317
Andrzej Kuczkowski Śródleśne nowożytne miejsce obróbki kamieniarskiej w miejscowości Rosnowo, gm. Manowo (pow. Koszalin) A post-medieval stone processing site in a forest in Rosnowo, Manowo commune (Koszalin district)	325
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Bartłomiej Rogalski Henryk Machajewski, <i>Gronowo, Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Wespommern</i> , Warszawa–Szczecin–Gdańsk 2013	331
Krzysztof Kowalski Anna B. Kowalska, <i>Wytwórczość skórzana w późnośredniowiecznej Dzielnicy Chyżyńskiej w Szczecinie. Leatherworking in Late Medieval Szczecin Chyżyńska Neighbourhood</i> , Muzeum Narodowe w Szczecinie, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin 2013	333

- Dorota Kozłowska
Wojciech Blajer, *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków 2013 337
- Anna B. Kowalska
Marta Osypińska, *Zwierzęta w gospodarce wczesnośredniowiecznego Szczecina*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Poznań 2013 339
- Anna B. Kowalska
Henryk Paner, *Średniowieczne świadectwa kultu maryjnego. Pamiątki pielgrzymie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, seria *Fontes Commentationesque ad res gestas Gedani et Pomeraniae*, t. IV, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013 341
- Anna B. Kowalska
Błażej M. Stanisławski, *Jómswikingowie z Wolina-Jómsborga – studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemiach polskich*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław 2013 343
- Anna B. Kowalska
Wolin wczesnośredniowieczny, część 1, red. B. Stanisławski, W. Filipowiak, „*Origines Polonorum*”, t. VI, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Warszawa 2013 345
- Anna B. Kowalska
Economies, monetisation and society in the West Slavic lands 800–1200 AD, red. M. Bogucki, M. Rębkowski, seria *Wolińskie Spotkania Mediewistyczne*, t. 2, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, s. 380, Szczecin 2013 347
- Ewa Górkiewicz
Andrzej Kuczkowski *Cholin – Gollennberg – Góra Chetmska. Źródła archeologiczne do dziejów Góry Chetmskiej koło Koszalina*, Koszalin 2013 349
- Anna B. Kowalska
Eugeniusz Cnotliwy, *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, „*Studia nad Truso*”, t. II, red. Bogucki Mateusz, Marek F. Jagodziński, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Elbląg 2013 351
- Ewa Górkiewicz
Child and childhood in the light of archeology, red. Paulina Romanowicz, Wrocław 2013 353
- Anna B. Kowalska
Od chrystianizacji do współczesności. Studia zebrane z okazji jubileuszu 750-lecia kościoła Świętego Ducha w Moryniu, red. Paweł Migdalski, seria „*Terra Incognita*”, t. 8, Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne „*Terra Incognita*”, Chojna–Moryń 2013 357

Anna B. Kowalska Michał Sołtysiak, <i>Podstawy ekonomiczne powstawania średniowiecznych ośrodków miejskich na Pomorzu Zachodnim w świetle badań archeologicznych</i> , Uniwersytet Adama Mickiewicza w Gdańsku, Poznań 2013	359
Sławomir Słowiński <i>XVII Sesja Pomoroznawcza, vol. 2, od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych</i> , red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013	361
Anna Uciechowska-Gawron <i>Trzebiatów – spotkania pomorskie 2013</i> , red. Janina Kochanowska, Trzebiatów 2014	363
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2012 rok. Suplement	365
Indeks nazw geograficznych. Suplement 2012	385
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2013 rok	387
Indeks nazw geograficznych 2013	441
K R O N I K A	
Archeologiczna ścieżka edukacyjna w Czelinie, gm. Mieszkowice, pow. Gryfino	445
Eksperymentalny rejs replikami dłubanek z X wieku rzeką Odrą z Opola do Wolina w 2003 roku	451
<i>Zapomniane Oblicza Motyw twarzy na zabytkach archeologicznych z ziem polskich od IV tysiąclecia p.n.e. do XVII w. n.e.</i> Wystawa czasowa	461
XIX Sesja Pomoroznawcza	465
<i>In gremio – In praxi. Przedmioty skórzane na co dzień i od święta</i> , Konferencja naukowa	467

Andrzej W. Świąch

**Problematyka podwodnych badań archeologicznych
w kontekście dyskursów naukowych**
**The issue of underwater archaeological research
in the context of cultural discourses**

The article discusses theoretical assumptions and the terminology of underwater archaeological research and specialized areas of interest included in it, such as maritime and nautical archaeology. The introduction briefly describes the evolution of scientific underwater research in a pan-European context and Polish approaches.

The main part of the text attempts to present and set in order most of the theoretical assumptions that are already in existence, which seems to be poorly known by the Polish archaeological community. The article is based on the studies by K. Muckelroy, S. McGrail, M. E. Jasinski and J. Adams. Special emphasis was placed on determining the scope of the research area in terms of maritime, underwater and nautical archaeology, which often are used in Poland interchangeably and the areas that currently need improvement or changing.

In a separate sub-section, the issue of maritime cultural landscapes are presented. It is a concept which was framed by Ch. Westerdahl and presents the meaning of artefacts related to a „water” environment, but which have been deposited on land. Their inclusion yields a wider and more holistic understanding of past relations and cultural landscapes.

The potential for widely understood underwater research conducted in Poland does not yet seem to have been fully exploited. It is appropriate, therefore, to use the material that already exists and exploit it in a wider theoretical framework rather than simply working on gaining new material.

Keywords: maritime archaeology, underwater archaeology, nautical archaeology, theory in maritime archaeology, theoretical assumptions of maritime and underwater archaeology

Słowa kluczowe: archeologia morska, archeologia podwodna, archeologia nautyczna, teoria archeologii morskiej, założenia teoretyczne archeologii morskiej i podwodnej

W ostatnich latach popularnym polem działania wielu instytucji naukowych stały się szeroko rozumiane podwodne badania archeologiczne. Pracami objęto całe spektrum interakcji człowieka ze środowiskiem wodnym, zarówno

morskim jak i słodkowodnym. Dyscyplina, którą umownie można określić mianem archeologii morskiej lub podwodnej powstała stosunkowo niedawno i przeszła swego rodzaju ewolucję porównywalną do „archeologii lądowej” – z „kolekcjonerstwa” stała się obszarem działania akademickiego.

Obecnie badania tego typu w pełni spełniają standardy naukowe. Pomimo to wydaje się, że często są one postrzegane, jako coś „egzotycznego”, nadal odnoszącego się do działań mających na celu wyłącznie pozyskiwanie nowego materiału zabytkowego. Można odnieść wrażenie, iż takie podejście jest udziałem polskiej archeologii, ponieważ dyscyplina ta praktykowana jest przez niewielką liczbę badaczy. W artykule tym chciałbym zaprezentować najważniejsze założenia teoretyczne, które uważane są za podstawowe dla tzw. archeologii morskiej i podwodnej, poprzez zebranie ich w jednym tekście i przypomnienie polskiemu środowisku archeologów. Tym samym chcę wykazać ich potencjał badawczy, który wydaje się obecnie nie w pełni wykorzystany¹.

Upowszechnienie badań podwodnych nastąpiło w latach 50. i 60. XX wieku, krótko po wynalezieniu akwalungu (ang. SCUBA Self Contained Underwater Breathing Apparatus) przez J. Y. Coustou i E. Gagana w 1943 roku. Wcześniejsze archeologiczne próby nurkowe z udziałem tzw. nurków klasycznych stanowiły pojedyncze epizody, a forma ich prowadzenia i przebieg miały bardziej charakter wydobywania (ang. *salvage*) niż wykopalisk naukowych (ang. *excavation*).

W okresie do lat 50. XX stulecia źródła archeologiczne odnoszące się do relacji człowieka ze środowiskiem wodnym były domeną badań „archeologów lądowych” – określenie to nie jest tutaj w pełni adekwatne. Podział na tzw. archeologów lądowych i podwodnych, morskich lub nautycznych pojawił się z czasem, po rozpoczęciu wykopalisk na różnych akwenach i wraz ze wzrastającym zainteresowaniem ich problematyką. Badania nad wymienionymi zagadnieniami opierały się na znaleziskach zdeponowanych na lądzie lub w miejscach uprzednio zatopionych na płytkich wodach, a które na skutek działania człowieka (np. osuszanie) lub czynników podepozycyjnych zostały „przeniesione” na ląd. Jako przykład wymienić można tutaj przedwojenne odkrycia łodzi i dłubanek (Bukowski 1978, 59–61) lub słynny przykład z Włoch – statki cesarza Kaliguli odsłonięte na jeziorze Nemii (Delgado 1997, 233). To stanowiło tylko pewną część ogółu źródeł, z których można było czerpać wiedzę.

¹ Artykuł ten jest publikacją części pracy magisterskiej autora: *Metodyka Archeologii Morskiej na przykładzie badań wybranych stanowisk podwodnych Morza Śródziemnego i Mórz Północnej Europy* poświęconej teorii i metodyce badań terenowych w archeologicznych badaniach podwodnych na obszarach morskich, pisanej u profesora Marka E. Jasńskiego z Norweskiego Uniwersytetu Nauki i Technologii w Trondheim w Norwegii, obronionej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Świątek 2010, 42–69).

Akwalung wydatnie ułatwił dostęp do podwodnego środowiska. Z tego też powodu zwiększyła się znacznie liczba osób zajmujących się jego eksploracją. Z czasem w grupie tej pojawili się przedstawiciele środowiska naukowego. Na początku eksploracja podwodnych stanowisk niczym nie przypominała metodycznych prac prowadzonych na lądzie. Opierała się przede wszystkim na pozyskaniu jak największej ilości materiału archeologicznego, w jak najlepszym stanie zachowania, który dokumentowano i następnie poddawano opracowaniu na powierzchni. Nowe możliwości nurkowania dawały sposobność pozyskania artefaktów, często nieznanymi wcześniej z badań lądowych. Z czasem spowodowało to potrzebę wypracowania naukowych metod badań – przeniesienia standardów lądowych do środowiska wodnego lub opracowania całkiem nowych. Pojawiła się współpraca z dyscyplinami, takimi jak oceanografia i inżynieria morska (Søreide, Jasinski 1998). Skierowało to częściowo archeologię morską i podwodną w kierunku nauk technicznych i nauk o morzu.

Przez długi okres jakość prac podwodnych nie dorównywała standardom badań na lądzie. Głównymi ograniczeniami były tutaj: czas, jakość dokumentacji i koszt prowadzenia wykopalisk. Problemem pozostawał także fakt, iż przez pierwsze dziesięciolecia zdecydowana większość archeologów prowadzących badania podwodne kierowała swoje zainteresowania wyłącznie ku zatopionym statkom i łodziom. Tym samym tego typu badania utożsamiać można było z archeologią wraków. Dopiero rozpoczęcie debaty teoretyczno-metodologicznej w latach 70. XX wieku odwróciło ten trend. Wymienić należy tutaj przede wszystkim, ukazanie się książki Keith Muckelroya *Maritime Archaeology* (1978), w której podjęta została pierwsza próba zdefiniowania obszaru badań. Także konferencja zorganizowana w 1981 roku w Santa Fe, której tematem była *Antropologia statków* (org. *Shipwreck Anthropology*) przyczyniła się do pogłębienia refleksji nad tym problemem. Druga połowa lat 80. i lata 90. XX wieku przyniosły dalszy rozwój tej nowej dziedziny, nie tylko w zakresie myśli teoretycznej, ale również rozwoju metod eksploracji. Do badań podwodnych wykorzystano zaawansowane technologie, takie jak np. zdalnie sterowane roboty (ROV, AUV), różnego rodzaju urządzenia poszukiwawcze – sonary, profilografy osadów dennych itp. (Ballard 1993; Søreide, Jasinski 1998). W kwestii rozwoju teorii, należy odnotować pojawienie się koncepcji studiów nad morskim krajobrazem kulturowym (Westerdahl 1992) i społeczną rolą jednostek pływających (Gould 2000; Adams 2001; 2003).

Twierdzenie, iż archeologia morska/podwodna jest dzisiaj uprawnianą częścią archeologii lądowej, wydaje się w pełni uzasadnione. Osiągnięcia ostatnich 20 lat przyniosły znaczny skok jakościowy zarówno badań, jak i rozwoju teorii. Mimo to, w poszczególnych krajach pozostaje widoczna różnica w rozwoju omawianej dziedziny. Najlepiej reprezentowana jest ona w krajach anglosa-

skich i innych, gdzie morze odgrywało znaczącą rolę w historii i nadal ją odgrywa (Holandia, Szwecja, Norwegia, Francja). Nieco gorzej sytuacja wygląda w Europie Środkowej (w tym w Polsce), Wschodniej, innych byłych krajach bloku wschodniego, a także wielu państwach Ameryki Środkowej, Południowej i w Azji. W wielu z nich nagłym problemem pozostaje słabo sprecyzowane prawo dotyczące dziedzictwa kulturowego spoczywającego pod wodą. Efektem tego jest niewystarczająca uwaga, jaką badacze poświęcają temu zagadnieniu lub działalność nurków amatorów, pseudo-archeologicznych organizacji, łowców skarbów i firm trudniących się tzw. odzyskiwaniem zatopionego mienia (ang. *salvage*). Problemem jest także odchodzenie podczas prac podwodnych od *stricte* naukowych metod – i niejednokrotne prowadzenie akcji typu *salvage* – przez niektóre środowiska naukowe tych krajów.

Podwodne badania archeologiczne, jako część dyscypliny naukowej, jaką jest archeologia, prowadzone są w Polsce już od dawna. Pierwsze takie próby miały miejsce jeszcze w okresie przedwojennym – dokładnie w latach 30. XX wieku na jeziorach Żalno i Biskupińskim. Ich inicjatorem był Zdzisław Rajewski (Kola, Wilke 1977, 148–49). Większe zainteresowanie tego typu pracami nastąpiło po II wojnie światowej. Doprowadziło to do ukształtowania się jednostek naukowych o profilu nastawionym na badania archeologiczne w środowisku wodnym. W części śródlądowej był to Zakład Archeologii Podwodnej przy Instytucie Archeologii i Etnologii (obecnie Instytucie Archeologii) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK) i Dział Badań Podwodnych Centralnego Muzeum Morskiego (od grudnia 2013 Narodowe Muzeum Morskie; dalej NMM) w Gdańsku (Kola, Wilke 1980, 96–97; Smolarek 1983, 10, 19–30). Okazjonalnie, badania podwodne prowadzone były także przez naukowców z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i Zakładu Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk oraz Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie (dzisiaj Muzeum Narodowe w Szczecinie), a także z udziałem Poznańskiego Klubu Płetwonurków PTTK (Kola, Wilke 1985, 186–91; Filipowiak 1996, 104–05).

W ostatnich latach można w Polsce zaobserwować zwiększone zainteresowanie problematyką badań podwodnych. Wymienić tutaj należy przede wszystkim powstanie nowych specjalizacji w ramach istniejących już wcześniej instytucji (Warszawa, Szczecin, Gdańsk), których zainteresowania badawcze dotyczą różnych aspektów archeologii podwodnej, ale także znaczne zintensyfikowanie prac terenowych przez działające już od dawna w tym zakresie instytucje, takie jak wymieniony już Zakład Archeologii Podwodnej UMK i Dział Badań Podwodnych NMM. Również wśród osób niezwiązanych zawodowo z archeologią pojawiło się zainteresowanie tym tematem. Dotyczy to głównie grup nurków rekreacyjnych i zawodowych. Ich ciekawość obejmuje różne zachowania, po-

przez podejmowanie współpracy ze środowiskiem naukowym, jak i działanie na tzw. „własną rękę”. To ostatnie powinno zwrócić uwagę archeologów i konserwatorów na rosnący problem zagrożenia dziedzictwa podwodnego, które zwiększa się wraz z popularyzacją nurkowania i jednocześnie brakiem odpowiedniej edukacji przyszłych i obecnych nurków. Takiemu działaniu sprzyja także powszechne i błędne przeświadczenie, że wszystkie obiekty muszą zostać wyłowione w celu wykonania odpowiedniej dokumentacji, a na powierzchni są bezpieczniejsze niż pod wodą.

Pomimo wzrastającej działalności środowiska akademickiego, jak i wcześniejszych osiągnięć szeroko rozumianej archeologii podwodnej, w Polsce nadal można zaobserwować wiele braków. Jednym z nich jest literatura tematu, ukazująca się bardzo sporadycznie, a która omawia głównie problematykę budowy i wykorzystania badanych obiektów – przystanie, statki, łodzie, mosty (Leciejewicz 1972; Smolarek 1991; Kola, Wilke 2000). Często brakuje w niej szerszej refleksji teoretycznej. Odnotować można tutaj tylko nieliczne próby poruszania tej tematyki (Jasinski 1993; Filipowiak 1996). Kwestie te niezbyt często poruszane są także w literaturze światowej. Mimo to można wyróżnić kilka znaczących publikacji, np. Muckelroy 1978, McGrail 1984; 1997, Gould 1983; 2000, Westherdal 1992, Jasinski 1993; 1999, Adams 2001; 2003.

Brak pogłębionej dyskusji nad przedmiotem i charakterem badań prowadzi do wielu nieporozumień terminologicznych. Badania podwodne oraz związane bezpośrednio ze środowiskiem wodnym, które było polem działalności człowieka w przeszłości określa się jako: *archeologia podwodna*, *archeologia nautyczna*, *archeologia morska* (Muckelroy 1978, 9; Jasinski 1999, 3, 6). Terminy te odnoszą się dzisiaj do jasno zdefiniowanego problemu badawczego, posiadają wspólny rdzeń, a ich tematyka po części pokrywa się. Mimo to, ich wymienne stosowanie w literaturze naukowej powinno mieć miejsce jedynie w określonych, ustalonych przypadkach. Na ten temat pisał już w Polsce Marek E. Jasinski w artykule *The maritime cultural landscape – an archaeological perspective*. Wydaje się jednak, iż tekst ten umknął uwadze badaczy zajmujących się problematyką szeroko rozumianej archeologii podwodnej i morskiej, co wydaje się uzasadniać ponowne poruszenie tego tematu.

Termin *archeologia podwodna* należy rozpatrywać przede wszystkim w kontekście metodycznym jako rodzaj swoistej metody terenowej, aplikowanej przy rozpatrywaniu tematyki związanej ze środowiskiem wodnym. Przedmiotem badań archeologii podwodnej są wszelkiego rodzaju kulturowe pozostałości działalności człowieka znajdujące się pod powierzchnią wody, we wszystkich rodzajach zbiorników wodnych i rzekach (Jasinski 1999, 3). Tym samym *archeologia podwodna* nie stanowi subdyscypliny a jedynie metodę badań archeologicznych.

Archeologia nautyczna odnosi się do studiów nad technologią urządzeń transportu ludzi, przedmiotów i zwierząt, wykorzystywaną przy kontaktach człowieka ze środowiskiem wodnym (czyli wszelkich statków, łodzi, dłubanek itp.). W ujęciu McGraila (1997, 25) termin ten zawarty jest w określeniu archeologii morskiej i dotyczy pojazdów poruszających się po rzekach, jeziorach i morzach na przestrzeni wieków i związany jest ze wszystkimi kulturami. Natomiast Muckelroy (1978, 4) ogranicza archeologię nautyczną jedynie do *technologii morskiej*. Pytanie badawcze dotyczy tutaj budowy tychże pojazdów, rozwiązań konstrukcyjnych oraz ich zmienności (Jasinski 1999, 6). Podzielony jest pogląd na temat źródła jakim są łodzie zbudowane dla celów religijnych. Część badaczy odrzuca je jako element czysto nautologiczny, co uzasadnia się odmiennym kontekstem powstania i pewnymi różnicami konstrukcyjnymi (Muckelroy 1978, 8). Warto wspomnieć, iż pewne analizy przeprowadzone w ostatnich dwóch latach wskazują na możliwość pierwotnego wykorzystania niektórych części z tych łodzi w celach żeglugi a dopiero wtórnie jako element pogrzebowy (Kadry 1986, 123, Müller-Wille 1974, 193).

Bardziej rozbudowane podejście do *archeologii nautycznej* proponuje brytyjski badacz Jonathan Adams (2001; 2003). Prezentuje on statki jako efekty określonych relacji społecznych i środowiskowych, które miały wpływ na ich powstanie, kształt, wymiary i stosowane rozwiązania konstrukcyjne. Przedstawione założenia opiera na badaniu jednostek pochodzących z XV–XIX wieku, jednak można je odnieść także do innych okresów. Jego zdaniem (...) *statek może być postrzegany jako społeczna manifestacja morskich wymagań i aspiracji, wyprodukowana pod wpływem presji czynników fizycznych i metafizycznych* (...) (Adams 2003, 25), do których zalicza ideologię, technologię, tradycję, ekonomię, cel, środowisko naturalne, źródła materiału (Adams 2003, 26–31). W podobnym społeczno-gospodarczym nurcie pewne kwestie nautologiczne rozpatruje polski badacz Waldemar Ossowski (2010, 148–157), lecz założenia te nie są jednak tak obszerne jak J. Adamsa.

Znacznie szerszy zakres „wodnej działalności” człowieka obejmuje *archeologia morska*. Dla lepszego zrozumienia, należy odnieść się do angielskiego znaczenia terminu. O ile w Polsce istnieje pojedyncze określenie, w słownictwie angielskim stosowane są dwa terminy – *marine* i *maritime*. Pierwszy odnosi się do praktyk badawczych, które skupione są wokół dziedzictwa materialnego, będącego pozostałością różnego rodzaju interakcji człowieka z morzem, a obecnie zdeponowanego pod wodą w akwenach morskich. Drugi termin – *maritime* – odnosi się zarówno do obiektów zdeponowanych pod powierzchnią wody, jak i na lądzie w strefie wybrzeża (Jasinski 1999, 3). W moim przekonaniu w Polsce *archeologia morska* rozumiana jest głównie jako pierwszy wariant – *marine archaeology* – stosowany w odniesieniu tylko do badań podwodnych.

Badania w strefie wybrzeża – poza kilkoma wyjątkami – zwykle nie stanowią zintegrowanych prac na lądzie i pod wodą, a środowiska te w pewien sposób oddziela się od siebie. Mimo to, uważam iż właściwsze jest stosowanie drugiego terminu. W celu lepszego zrozumienia tej problematyki należy przedstawić podejście najważniejszych archeologów prowadzących studia w tym zakresie. Pierwszy zajął się nim K. Muckelroy. Definiuje on *archeologię morską* jako *naukowe studia nad pozostałościami materialnymi człowieka i jego działalności na morzu*. Głównym przedmiotem zainteresowania są tutaj obiekty takie, jak: statki zatopione na dnie morskich zbiorników porty i osady (Muckelroy 1978, 4). Dla K. Muckelroya pełnowartościowym źródłem są jedynie statki, które uległy katastrofie i nie ukończyły swojej podróży. W jednostkach, które dotarły do miejsca przeznaczenia następuje utrata informacji wskutek zakończenia podróży i czynności, które później następują, np. rozładunku towarów (Muckelroy 1978, 7). W niewielkim stopniu reprezentatywne będą również dane pochodzące z przedmiotów związanych z żegluga, które w wyniku różnych sytuacji, zostały zdeponowane na lądzie (Muckelroy 1978, 6). Pogląd ten nie znajduje obecnie poparcia w środowisku naukowców, a większość tego typu artefaktów uważana jest za pełnowartościowe źródło (Westerdahl 1992, 8; 2007; Jasinski 1999). *Archeologia morską* w ujęciu K. Muckelroya jest rozumiana bardziej jako *marine* niż *maritime*. Autor skupia się na tym, co znajduje się w wodzie, pomijając to, co na lądzie.

Kolejnym badaczem, którego studia trzeba tutaj przybliżyć jest Sean McGrail (1984; 1997). W swojej definicji *archeologii morskiej*, określa ją jako studia nad specyficznym środowiskiem życia ludzi, jakim są zbiorniki wodne i efekt ich wzajemnych relacji (McGrail 1997, 25). *Archeologia morską* obejmuje oprócz mórz i oceanów także zbiorniki śródlądowe i rzeki. Przedmiotem jej studiów są pozostałości materialne (np. przystanie, łodzie) i niematerialne (np. techniki nawigacyjne oraz elementy związane z geografiami danego obszaru), jak również charakterystyka środowiska naturalnego (szlaki handlowe i zmiany poziomu mórz). Głównym obiektem badań dla S. McGraila są środki transportu wodnego – tratwy, łodzie i statki (McGrail 1997, 25–26). Materiały do badań z tak zdefiniowanej *archeologii morskiej* mogą pochodzić ze stanowisk znajdujących się na lądzie i pod wodą, a ich uzupełnieniem mogą być dokumenty pisane oraz ikonografia. S. McGrail dopuszcza możliwość badań interdyscyplinarnych w tym zakresie, włączając w nie etnografię, architekturę morską, nauki przyrodnicze i archeologię eksperymentalną (Jasinski 1999, 8). Jego definicja jednak jest głównie skupiona na pojazdach wodnych/jednostkach pływających, tym samym jest ona bliższa *archeologii nautycznej* niż *morskiej*, a dodatkową kwestię w dyskusji wprowadza brak ściśle określonych ram geograficznych.

W ujęciu K. Muckelroya *archeologia podwodna* i *nautyczna* mieści się w ramach *archeologii morskiej* (Muckelroy 1978, 4, 9). Przedmiotem pytań i prac terenowych tej dziedziny są przede wszystkim pozostałości materialne zdeponowane pod wodą. Autor wskazuje jednak również niektóre miejsca osuszone jako obszar powiązany z tematyką badawczą *archeologii morskiej* (Muckelroy 1978, 3–4, 6, 10). Wydziela on następujące zagadnienia, które wchodzi w zakres *archeologii morskiej* lub są z nim powiązane (Muckelroy 1978, 9–10):

- a) *przedmioty o charakterze nautycznym, przede wszystkim takie, jak łodzie i statki, znajdujące na lądzie, głównie w grobach* – zdaniem K. Muckelroya całkowicie wychodzące poza kontekst morski (*maritime*), grupa ta jest powiązana z grupą obszarów badawczych *archeologii morskiej*, ale bezpośrednio nie jest w niej zawarta (w klasyfikacji K. Muckelroya grupa A);
- b) *zatopione miasta zabudowania na wybrzeżach* – przedmioty, które pierwotnie nie były powiązane z działalnością morską człowieka; grupa ta jest obszarem działań *archeologii podwodnej*, ale podobnie jak wcześniejsza, nie wchodzi bezpośrednio w zakres *archeologii morskiej*, jest z nią tylko powiązana (w klasyfikacji K. Muckelroya grupa F);
- c) *technologia morska i inne aspekty związane z żeglugą* – stanowią one największą część *archeologii morskiej* (w klasyfikacji K. Muckelroya grupa D i E);
- d) *stanowiska zawierające obiekty o pierwotnym kontekście morskim, które w wyniku zmian poziomu morza znalazły się na lądzie* – w zakres ten wchodzi zarówno elementy klasyfikowane jako nautyczne (grupa B), jak i nienautyczne (grupa C).

Większość wspomnianych tutaj artefaktów musiała mieć kontakt fizyczny lub być użytkowana bezpośrednio w środowisku morskim. Wiele elementów życia i kultury społeczeństw powiązanych z morzem została pominięta.

Szersza klasyfikacja zaproponowana została przez M. E. Jasinskiego (1993; 1999). Ilustruje ona problematykę oddziaływania człowieka i środowiska morskiego w sferze materialnej i niematerialnej. W jego definicji *archeologia morska* jest subdyscypliną archeologii. Zawiera ona w sobie elementy materialne znajdujące się zarówno pod wodą, jak i na lądzie w strefie wybrzeża, oraz kognitywne aspekty więzi człowieka z morzem (Jasinski 1999, 11). W stosunku do poprzednich, definicja ta została rozszerzona o obecność problematyki morskiej w świadomości i mentalności ludzi, a poprzez to, na jej wytwory. Pozostałości materialne i niematerialne mają, zdaniem autora, kulturowy charakter, ale inne znaczenie na poziomie ontologicznym i epistemologicznym (Jasinski 1993, 16–7). Wszystkie kulturowe działania dzieli on na dwa rodzaje czynności: pierwsze należące do tzw. sfery techniczno-praktycznej (czysto praktyczne cele), a drugie będące w sferze symbolicznej. Kolejno mogą być one podzielone na podgrupy i krzyżujące się grupy, np. kiedy czynność

ma charakter symboliczny, ale jest rezultatem w znaczeniu praktycznym lub symbolicznym (Jasinski 1993, 17).

Wyróżnia on następujące grupy pozostałości *kultury morskiej* (Jasinski 1993, 17):

- a) ewidencja materialna o charakterze techniczno-praktycznym – (m. in., przyp. autora) osadnictwo strefy wybrzeża, porty i przystanie, stanowiska związane z handlem i rybołówstwem, łodzie i statki, a także archiwa źródeł pisanych (...);
- b) ewidencja materialna o charakterze symbolicznym – miejsca związane z kultem, z działalnością polityczną, umownie też sztuka;
- c) ewidencja niematerialna o charakterze techniczno-praktycznym, która poznana może być jedynie poprzez studia nad grupą a) – wiedza praktyczna, technologia itp.;
- d) ewidencja niematerialna o charakterze symbolicznym – mitologia, legendy, tradycje, baśnie itp.

M. E. Jasinski zastrzega tutaj, iż istnieją jeszcze elementy, które nie zostały przez niego sklasyfikowane, m. in.: język, nazwy miejsc, obiekty takie, jak np. groby z łodziami lub – gdzie odwołuje się bezpośrednio do swoich badań – rosyjskie miejsca na wybrzeżu z umiejscowionymi tam krzyżami, które miały dwojaki charakter, religijny i czysto praktyczny, jako znaki nawigacyjne (Jasinski 1993, 18).

Klasyfikacja ta prezentuje znacznie obszerniejsze ujęcie problematyki *archeologii morskiej*. Przedstawiony zakres kulturowo-przestrzenny oddaje tematykę archeologicznych badań akwenów morskich. Kwestię pominiętą do tej pory stanowią pozostałe zbiorniki wodne takie, jak jeziora i rzeki, które zostały tylko nadmienione w definicji S. McGraila. Oddziaływają one w podobny sposób na kulturę, jednak pewne występujące tutaj różnice są wyraźnie widoczne, co pozwala na zachowanie terminu *archeologii morskiej* wyłącznie w odniesieniu do badań zbiorników morskich i oceanicznych (Muckelroy 1978:4; Jasinski 1993, 14; 1999, 3, 11), z zastrzeżeniem pewnego powiązania tematycznego i metodycznego badań archeologicznych na jeziorach i rzekach z omawianym terminem.

W wyżej opisany model wpisuje się typ badań określanej jako tzw. *waterfront archaeology*. Pojęcie to powszechne w archeologii zachodniej, słabiej jest znane u nas. Dotyczy ono badań prowadzonych na granicy środowiska lądowego i wodnego, głównie w strefie wybrzeży morskich, które zwykle odnoszą się do portów, przystani i z wszystkimi budowlami stanowiącymi ich część. Metodyka badań typu *waterfront*, ze względu na warunki występujące w miejscu ich prowadzenia, wymaga często specyficznej metodyki. Niejednokrotnie, stosuje się tutaj zarówno lądowe, jak i podwodne metody dokumentacji oraz eksploracji.

W odniesieniu do nazewnictwa, w pewnych kręgach archeologicznych stosowany jest także termin *archeologia akwenów śródlądowych* lub *śródlądowa*

archeologia podwodna (Kola, Wilke 1977, 147). Nazwa ta – używana przede wszystkim w Europie Środkowej – wskazuje na obszar badawczy jakim są wszelkiego rodzaju akweny śródlądowe i rzeki. Jej przedmiotem są wszystkie przejawy działalności człowieka, które wystąpiły w przeszłości na wodzie lub lądzie, a obecnie znajdują się pod wodą, np. mosty, łodzie, częściowo zatopione fortyfikacje, osadnictwo. Polscy badacze zajmujący się tą tematyką podkreślają odmienność problematyki w stosunku do zbiorników morskich (Kola, Wilke 1977, 147). Tym samym użycie tego terminu wydaje się jak najbardziej uzasadnione dla rozgraniczenia odrębnych problemów badawczych. Przemawia za tym powszechność podwodnych badań archeologicznych, które objęły obecnie wszelkiego rodzaju zbiorniki na całym świecie.

Przedstawione powyżej rozważania nad obszarem badawczym archeologii morskiej stanowią podstawę dla zagadnienia jakim jest morski krajobraz kulturowy. Pierwsze koncepcje nawiązujące do niego powstały już w drugiej połowie lat 70. XX wieku w Szwecji, w pracy *Det maritima kulturlandskapet* z roku 1978 (Westerdahl 1992, 6; 2011, 733, 735). Autorem terminu jest szwedzki archeolog Christer Westerdahl. Dotyka on problemu interakcji człowieka z morzem, bada ich przejawy zarówno w środowisku wodnym, jak i lądowym (w strefie linii brzegowej). Tłem dla rozważań jest wybrzeże Skandynawii, dokładnie obszar Norrland w Szwecji, gdzie badacz ten prowadził badania w latach 1975–1980. Pośredni wpływ miały także studia szwedzkiego etnografa Åke Campbella (1936), dotyczące kultury łowców, rybaków i zbieraczy w strefie wybrzeża, oraz praca Olofa Hasslöfa, morskiego etnografa, dotycząca *kultury morskiej* (Westerdahl 2011, 734).

Pierwsza definicja morskiego krajobrazu kulturowego odnosiła się głównie do szlaków żeglugowych i przystani (Westerdahl 2011, 735). Powstała później szersza definicja określała go jako: [...] *całą sieć szlaków żeglugowych, wraz z portami, przystaniami i innymi schronieniami wzdłuż wybrzeża, oraz inne związane z nimi konstrukcje i inne pozostałości, będące wynikiem działalności człowieka, znajdujące się pod wodą jak i na lądzie* (Westerdahl 2007, 212–213). W jej ramach, wyróżnić można następujące elementy składające się na morski krajobraz kulturowy (Westerdahl 2007, 213):

- a) *docelowe miejsca żeglugi* – obszary i miejsca o ważnym znaczeniu, będące swego rodzaju centrami;
- b) *szlaki morskie* – poza kanałami jedynymi materialnymi śladami będą np. słupy i lub różne rodzaje bariery;
- c) *znaki nadbrzeżne, nawigacyjne* – wtórnego wykorzystania do nawigacji morskiej;
- d) *znaki morskie* – pierwotnego użytku, zarówno obiekty o charakterze naturalnym jak i specjalnie postawione konstrukcje;

- e) *latarnie* – stawiane często w miejscach, gdzie wcześniej znajdowały się poprzednie obiekty;
- f) *piloci morscy* – osoby znające lokalne warunki;
- g) *przystanie*, schronienia i miejsca załadunku – zaliczyć tutaj można także obszary zurbanizowane;
- h) *miejsce wyposażania* statku w balast itd., jeżeli było inne niż wyżej wymienione;
- i) *przystanie rybackie* – zarówno stałe jak i tymczasowe;
- j) *stocznie* i miejsca budowy łodzi – łącznie z ich krajobrazem kulturowym, gdzie pozyskiwane były surowce i siła robocza;
- k) *nazwy miejsc* o morskim znaczeniu – często jest to spora liczba miejsc;
- l) *miejsca zatonięć* – według źródeł historycznych;
- m) *miejsca zatonięć* – źródła archeologiczne.

Zaznaczyć należy, iż nie są to wszystkie elementy i w zależności od okresu poszczególne z nich mogą się różnić. Do ich poznania wskazane są studia nad określonymi źródłami, do których zalicza się (Westerdahl 1992, 7):

- a) *wraki statków* – wskaźniki wykorzystania i datowania instrumentów;
- b) *pozostałości na lądzie* – przeszłe zabytki (budowle) zachowane na nabrzeżu;
- c) *tradycja użytkowania* – korzyści z lokalnych doświadczeń i tradycji morskiej;
- d) *studia nad topografią terenu, naturalnymi schronieniami (przystaniami)* – rzeźba terenu, głębokość, krzywe; efekt zamulania i izostatycznych wypiętrzeń;
- e) *nazwy miejsc* – ogólne względy stosowalności.

Do morskiego krajobrazu kulturowego (często określanego jako krajobraz kognitywny) zaliczana jest także duża ilość źródeł niematerialnych – m. in. opowieści, legendy, nazwy, tytuły itp., gdzie drogą do ich poznania są studia nad lokalną tradycją (Westerdahl 1992, 5–6; Jasinski 1993, 14, 16–17). Interpretacja tego typu źródeł jest znacznie trudniejsza niż materialnych i obciążona indywidualną interpretacją badacza, wynikającą z jego własnych wyobrażeń w danej materii. Tylko przy takich całościowych (holistycznych) studiach możemy uzyskać pełny obraz przeszłych kultur. Podejście takie wymusza badania interdyscyplinarne, przede wszystkim we współpracy z etnografami i historykami. Dla badań prowadzonych pod wodą dodatkowo będą to przedstawiciele nauk o ziemi tacy, jak oceanografowie, geolodzy, hydrografowie oraz biologowie i inżynierowie morscy.

Model Ch. Westerdahla postuluje zwrócenie większej uwagi na badania lądowe w strefie wybrzeża, które korespondują z morzem i egzystującymi tam społecznościami. Po części wynika to z uwarunkowania geologicznego, jakim jest proces wypiętrzenia zachodzący w Skandynawii. Jego efektem są stanowiska archeologiczne obecnie znajdujące się w znacznej odległości od morza, a które pierwotnie z nim graniczyły. Na polskim wybrzeżu zachodzi odwrotny

proces, tzn. opadanie masy lądowej, a więc linii brzegowej. W tym przypadku postulować można odwrotną sytuację – większą uwagę badaczy dla badań podwodnych. Mimo to, w moim przekonaniu opisany model także można odnieść do naszego wybrzeża, gdzie badania lądowe na Pomorzu – poza Trójmiastem i obszarami znajdującymi się w ich sąsiedztwie – rzadko nawiązują do środowiska morskiego i jego wpływu na kulturę poszczególnych społeczności tam niegdyś zamieszkujących.

Przystawione w tym artykule podejścia do kwestii teoretycznych szeroko rozumianej archeologii morskiej i podwodnej, prezentują obszerny zakres możliwości badawczych związanych z obszarami morskimi, śródlądowymi zbiornikami i rzekami. Dotyczą one nie tylko pozostałości kulturowych zdeponowanych pod wodą, ale także tych w strefie brzegowej (mórz, jezior czy rzek) lub w dalszej odległości od tych zbiorników, o ile z nimi korespondują. W tym artykule poruszone zostało zagadnienie kognitywnych aspektów źródeł, często traktowanych przez archeologów zajmujących się badaniami podwodnymi, jako mniej ważne w stosunku do aspektów czysto materialnych, które są rozpatrywane głównie w nurcie techniczno-praktycznym (np. rozwiązania konstrukcyjne statków i łodzi). Jednak jak pokazuje przykład ze Skandynawii (Westerdahl 1992; 2007) badania aspektów kognitywnych mogą znacznie poszerzyć zakres wiedzy na temat przeszłych relacji i wzajemnego oddziaływania człowieka i środowiska wodnego.

W polskim środowisku badawczym współpraca w zakresie badań lądowych i podwodnych ma charakter ograniczony. Na problematykę morską w badaniach archeologicznych zwracali uwagę m. in. Lech Leciejewicz (1972) i Władysław Filipowiak (1996). Mimo to brakuje większych projektów badawczych mieszczących w sobie jednoczesne prace na obszarze tych dwóch środowisk. Pozwoliłoby to lepiej ująć problematykę badawczą wielu zagadnień. Niedawne zintensyfikowanie badań podwodnych na obszarze wybrzeża Bałtyku i rzek, daje również nadzieję na nowe ujęcie problematyki w perspektywie teorii. Znacznie liczniej prowadzone dotąd badania na śródlądziu, nadal prezentują duży, nie w pełni wykorzystany potencjał z perspektywy kognitywistycznej. Idąc dalej, można stwierdzić, że o ile szeroko rozumiani archeolodzy podwodni nie powinni skupiać się wyłącznie na źródłach materialnych zdeponowanych pod wodą, a tym samym w pewien sposób odrywać ich od pierwotnego kontekstu to archeolodzy lądowi, powinni poświęcać większą uwagę możliwościom badań zatopionych obiektów, które stanowiły w przeszłości integralną część badanego krajobrazu kulturowego. Polem dla współpracy są przede wszystkim tzw. płytkie wody do 10 m (czyli tzw. *waterfront*) i obszary podmokłe. Oczywiście współpraca może objąć także średnie (10–40m) i większe (>40m) głębokości. Niewykorzystanym polem pozostają studia nad morskim krajobrazem

kulturowym. Jego specyfika w odniesieniu do polskiego wybrzeża będzie się znacznie różnić od skandynawskiego pierwowzoru, ale główne założenia pozostaną niezmienione.

Potrzeba badań interdyscyplinarnych, która wspomniana została już wcześniej, wydaje się aktualna nie tylko dla całej archeologii, ale też innych nauk humanistycznych i ścisłych. Po części skłania ku temu szeroki zakres dostępnych dzisiaj perspektyw badawczych. Wiele metod i urządzeń stosowanych w naukach technicznych wykorzystywanych jest coraz częściej w archeologii do prospekcji i dokumentacji. W odniesieniu do podwodnych prac archeologicznych, ze względu na ograniczenia ludzkiego organizmu, aplikacja tych metod będzie miała jeszcze szerszy zakres. Zaprezentowane w tym artykule założenia archeologii morskiej, nie tylko ukierunkowują na wspólne prace archeologiczne pod wodą i na lądzie, ale także włączają w to m.in. nauki takie, jak historia, etnologia/antropologia kulturowa i oceanografia.

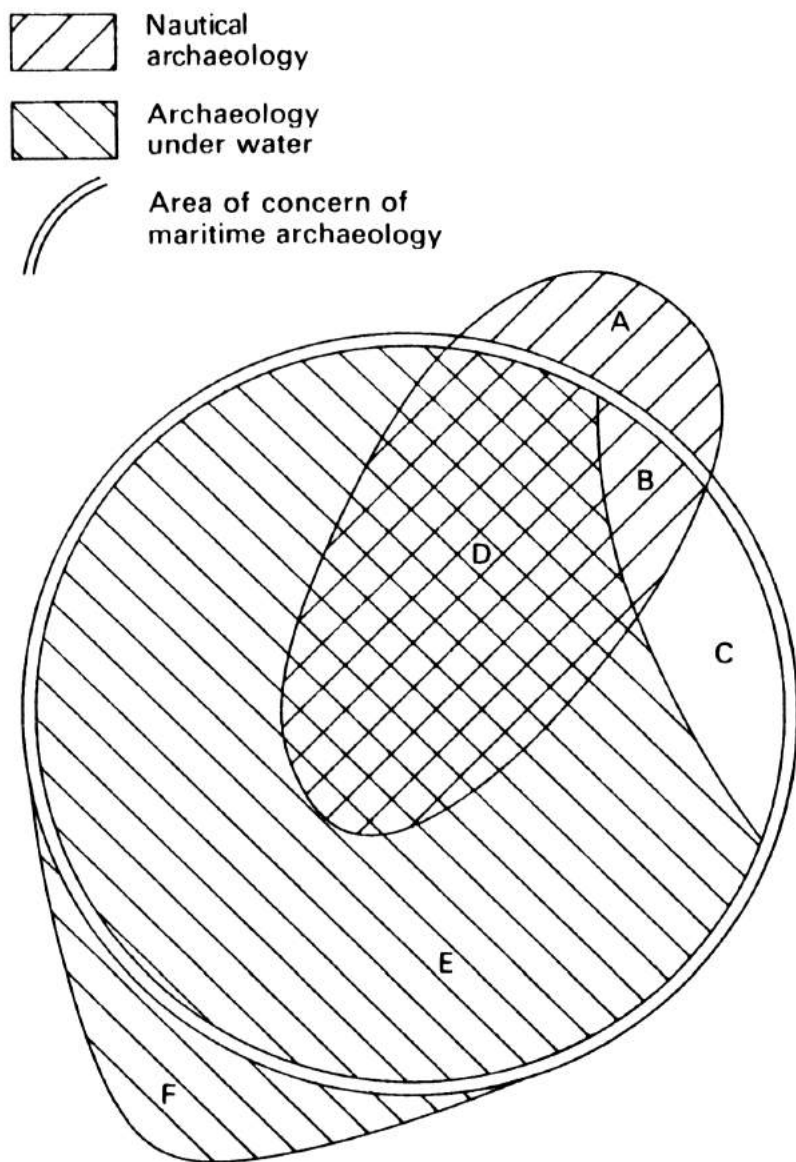
Ryc. 1. Podwodne poszukiwania archeologiczne z udziałem tzw. nurków klasycznych, prowadzone na początku XX wieku, miały bardzo ograniczony zakres i możliwości. Na zdjęciu pierwsze podwodne poszukiwania archeologiczne w Polsce prowadzone w Jez. Biskupińskim pod nadzorem Z. Rajewskiego (zbiory Archiwum Naukowego, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu)

Fig. 1. Underwater archaeological excavations with the participation of so-called classic divers conducted at the beginning of the 20th century had a very limited range and opportunities. In the picture is the first underwater archaeological excavations conducted in Poland in Lake Biskupińskie under the supervision of Z. Rajewski (Collection of Scientific Archives, the Museum of Archaeology in Poznań)

Ryc. 2. Statek rzeczny – szkuta – znaleziony w starorzeczu Wisły, w miejscowości Czernik koło Warszawy. Ilustruje on doskonały przykład dla studiów nautologicznych, których materiał źródłowy pochodzi z badań lądowych. Badania prowadzone w roku 2009 przez W. Ossowskiego z Narodowego Muzeum Morskiego. Autor W. Ossowski ©, Narodowe Muzeum Morskie

Fig. 2. River ship – barge – found in an oxbow lake of the Vistula River in the village of Czernik near Warsaw. It illustrates a perfect example for nautical study the source material of which comes from land excavations. Research conducted in 2009 by W. Ossowski from the National Maritime Museum. Author W. Ossowski ©, National Maritime Museum

Ryc. 3. Diagram autorstwa K. Muckelroya, ilustrujący jego założenia teoretyczne odnośnie podziału archeologii morskiej w ramach badań i źródeł morskich, podwodnych i nautologicznych. Schemat zawiera klasyfikację zabytków zdeponowanych zarówno pod wodą, jak i na lądzie (wg: K. Muckelroy 1978, s. 9, Fig. 1.1)

Fig. 3. Diagram by K. Muckelroy illustrating his theoretical assumptions concerning the division of marine archaeology within research and marine, underwater and nautical sources. The scheme includes the classification of artefacts deposited both underwater and on land (after K. Muckelroy 1978, p. 9, Fig. 1.1)

Ryc. 4. Artystyczna prezentacja prehistorycznego krajobrazu kulturowego na południowym wybrzeżu Bałtyku. Autor Y. Nakas, © A. W. Święch i Yannis Nakas

Fig. 4. Artistic presentation of prehistoric cultural landscape in the southern coast of the Baltic Sea. Author Y. Nakas, © A. W. Święch and Y. Nakas

Literatura

Adams J.

- 2001 *Ships and Boats as Archeological Source Material*, World Archaeology. Shipwrecks, t. 32, nr 3, [b.m.] 2001, 292–310.
- 2003 *Ships, Innovation and Social Change. Aspects of Caravel Shipbuilding In Northern Europe 1450–1850*, Stockholm.

Ballard R. D.

- 1993 *The MEDEA/JASON remotely operated vehicle system*, Deep-Sea Research Part I: Oceanographic Research Papers, t. 40, nr 8, [b.m.] 1993, 1673–1687.

Bukowski Z.

- 1978 *Stan i perspektywy archeologicznych badań podwodnych w jeziorach i rzekach Polski*, „Archeologia Polski” 23/1, 53–139.

Campbell Å.

- 1936 *Kulturlandskapet: En etnologisk beskrivning med särskild hänsyn till äldre svenska landskapstyper*, „Verdandis småskrifter” 387, Stockholm.

Delgado J. P.

- 1997 *Encyclopedia of Underwater and Maritime Archaeology*, London.

Filipowiak W.

- 1996 Filipowiak, *Archeologia a uprawa morza*, [w:] *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, red. E. Wilgocki, P. Krajewski, M. Dworaczyk, D. Kozłowska, 103–130.

Gould R. A. (red.)

- 1983 *Shipwreck Anthropology*, Albuquerque.
- 2000 *Archaeology and the Social History of Ships*, Cambridge.

Hasslöf O.

- 1958 *Carvel construction technique. Nature and Origin*, „Folk-Liv” 1957–58, 49–60.

Jasinski M. E.

- 1993 *The maritime cultural landscape – an archaeological perspective*, „Archeologia Polski” 38/1, 7–21.
- 1999 *Which way now? Maritime archaeology and underwater heritage into the 21st century*, [w:] *World Archaeological Congress 4, Symposium: Maritime Archaeology: Challenges For The New Millennium*, Cape Town, 1–22.

Kadry A.

- 1986 *The Solar Boat of Cheops*, „The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration” 15/2, 123–131.

Kola A., Wilke G.

- 1977 *Stan badań śródlądowej archeologii podwodnej w Polsce*, „Pomorania Antiqua” 7, 147–84.
- 1980 *Toruński ośrodek archeologii podwodnej potrzeby i perspektywy badawcze*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” 110, 89–100.
- 1985 *Archeologia Podwodna*, cz. 1, *Badania w akwenach śródlądowych Europy Środkowej i Wschodniej*, Toruń.
- 2000 *Mosty sprzed tysiąca lat. Archeologiczne badania podwodne przy rezydencji pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim*. Toruń.

Leciejewicz L.

- 1972 *Problemy morskie w badaniach nad polskim wczesnym średniowieczem*, „Pomorania Antiqua” 6, 81–96.

McGrail S.

- 1984 *Maritime archaeology. Present and future*, [w:] *Aspects of Maritime archaeology and ethnography*, red. S. McGrail, London, 11–40.
- 1997 *Studies in Maritime Archaeology*, „BAR” 256.

Muckelroy K.

- 1978 *Maritime archaeology*, Cambridge.

Müller-Wille M.

- 1974 *Boat-graves in northern Europe*, „The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration” 3/2, 187–204.

Ossowski W.

- 2010 *Przemiany w sztuknictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*, Gdańsk.

Smolarek P.

- 1983 *The genesis, present state and prospects of Polish underwater archaeological investigations in the Baltic*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia IX Underwater Archaeology” 1, 5–38.
- 1991 *The underwater investigations of the Polish Maritime Museum in Gdańsk from 1982 to 1985*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia XV Underwater Archaeology” 3, 3–23.

Søreide F., Jasinski M. E.

- 1998 *The Unicorn wreck, central Norway-underwater archaeological investigations of an 18th century Russian pink, using remotely controlled equipment*, „The International Journal of Nautical Archaeology” 27/2, 95–112.

Święch A.

- 2010 *Metodyka Archeologii Morskiej na przykładzie badań wybranych stanowisk podwodnych Morza Śródziemnego i Mórz Północnej Europy*, niepublikowana praca magisterska, Biblioteka Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.

Westerdahl Ch.

- 1992 *The Maritime Cultural Landscape*, „The International Journal of Nautical Archaeology” 21/1, 5–14.
- 2007 *Fish and Ships. Towards a Theory of Maritime Culture*, „Deutsches Schiffahrt-sarchiv” 30, 191–236.
- 2011 *The maritime cultural landscape* [w:] *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, red. A. Catsambis, B. Ford, D. L. Hamilton, New York, 733–762.

The issue of underwater archaeological research in the context of cultural discourses Summary

The theory of *maritime archaeology* has never been widely discussed in Polish publications on *maritime* and *underwater archaeology*. The issue under consideration here is the concept of *maritime*, *underwater* and *nautical archaeology*. These terms are often used interchangeably in Poland. I would like to raise this subject because my intention is to outline and organize this subject with reference mainly to Muckelroy's (1978) McGrail's (1984, 1997) Jasinski's (1993 and 1999) and Westerdahl's (1992, 2007 and 2011) studies in this field.

The most popular term – *underwater archaeology* is used to define any kind of archaeological underwater activity. It is often considered wrongly as a sub-discipline of archaeology. However, this term should be understood as a specific method of archaeology. The sub-disciplines are *nautical* and *maritime archaeology*.

Nautical archaeology concerns the study of the technology of ships, boats, logboats and other ones used in an 'aquatic environment'. It includes all vessels which travelled oceans, seas, lakes and rivers. The most popular research questions relate to their construction, design solution and application. A greater perspective on *nautical archaeology* is presented by Jonathan Adams, who looks upon the wrecks as a result of interaction inside societies.

Maritime archaeology is the biggest sub-discipline of archaeology, and concerns the exploration of underwater and 'wet environments' in oceans and seas spaces. This sub-section of the article – based on the theories of Muckelroy, Jasinski and McGrail – presents discussions on how it is defined and what is included in it. The potential groups of artefacts and sources are shown here.

What is very often misinterpreted in Poland – *maritime* is not only underwater research this is *marine*. *Maritime* is underwater research as well as research on land in coastline areas. Moreover, both – *underwater* and *nautical archaeology* – are contained in this specialisation. It shows us that *maritime archaeology* has great potential. Muckelroy's concept was the first in the theoretical studies field, but it is more about *marine* than *maritime archaeology*. Muckelroy focused on underwater artefacts. McGrail showed us specialisation, which also included rivers and lakes, what seems to be incorrect. The main sources here are different kinds of vessels, so his definition is closer to *nautical* than *maritime archaeology*. Jasinski presents a more extensive definition of *maritime archaeology*. It relates to physical artefacts and immaterial sources, like legends, knowledge, myths etc.

The last part of the article presents the issue of maritime cultural landscapes, a term which was formulated by Westerdahl in 1992. This subject has not been widely discussed in Poland. The elements and main concept of this landscape are presented in this article. What has been pointed out is that it helps us to get a holistic view of past cultures.

The theoretical topics that have been presented in this article show a wide range of research opportunities in maritime environment, inland reservoirs and rivers. They include, not only the cultural remains deposited underwater, but also those on

land in the coastal zones of seas, the shorelines of lakes and the banks of the rivers – if they correspond to water/wet environments. Moreover, it is important to study the cognitive aspects of past culture as well as material aspects. Unfortunately, the cooperation between scientists working on land and underwater is limited in the community of Polish archaeologists. There are underused possibilities mostly on the coastline of the Baltic Sea and Polish rivers. For this reason, more cooperation can be recommended in that area, especially in shallow water. More attention should be paid to interdisciplinary research not only with historians, but also with ethnographers and oceanographers.

Andrzej W. Święch
aej@onet.eu